

ÉRTESÍTŐ.

Gárdonyi újabb munkái.

Gárdonyi Géza: *Hosszuhajú veszedelem.* (Az agglegény-elbeszélések.) I—II. Budapest, 1912. Singer és Wolfner kiadása. 8-r., 244, 242 l.
Gárdonyi Géza: *Messze van odáig.* Budapest, 1913. Singer és Wolfner kiadása. 8-r., 235 l.

A költészet ügye a világforgalom nagy arányai mellett sem pusztán nemzetgazdasági kérdés. A költői alkotás több, mint a divatárus ötlete, bár mindkettő számtalan gépet s nagy munkás-tömegeket foglalkoztat. Az üzleti élet élénksége a költészet hatásában inkább járulék, lehet fontos eszköz, de semmiesetre sem lényeg. Végtelen a költő világa; a szállongó porszemtől a csillagok táboráig minden beletartozik. Feladata is mérhetetlen. Elénk varázsolhatja a külső természetet, meghordozhat bennünket a mesék birodalmában, kutathatja az emberi szenvedély törvényeit s megállapíthatja az emberi élet jelentőségét.

Vannak korok, melyekben e feladatok elhomályosodnak. Az irodalmi szatócsok s nagykereskedők korszaka ez. Ilyenkor a költészet elveszti függetlenségét, vagy divatcikké s unatkozó hölgyek játékszerévé változik, vagy osztályérdekek szolgálatába szegődik. A múlt században a romantika diadalai s a realizmus nagyszabású alkotásai után mindinkább találkozunk a hanyatlás jeleivel szépirodalmunkban. A lelkes alkotó munkát valami sivár szellem váltotta fel, mely majd a positivizmus, majd a sociologia jelszavait kölesönözte ki. Az irodalmi korokat azonban a valóságban nem különítik el oly éles határok, mint az irodalomtörténetben. Itt még elmúlt korok eszmetörédekeire bukkanunk, s amott már új fejlődés nyomai tűnnek fel. Korunk szépirodalmában is akadnak kiváló írók, kik a nagy költői feladatok tisztelétét fenntartották. Ezek közül való Gárdonyi Géza is.

Gárdonyi érző szívet s élesen látó szemet hozott a magyar irodalom mozgalmai közé. Sokszor látta a falu népét a szegényes iskola padjain s a fontoskodó tanács ülésein, jól ismerte a

mező s a falusi templom életét, a dolgoz ember hétköznapiját s ünnepét. Épen azért rajzaiban nem hamisította meg a valóságot, szerette az egyszerű embert kicsinyes örömeivel s kínjaival. Mintha az a gondolat vezette volna, hogy a társadalmi osztályok elfogadott szokásai s a műveltség rétegei csak elleplezhetik, de nem változtathatják meg az emberi lélek valódi természetét.

Fellépésének kedveztek az irodalmi viszonyok is. A múlt század vége felé az európai irodalom figyelme mindinkább az elnyomott osztályok, a nyomor tanyái felé fordult. Ekkor kereste fel költészetében Tolsztoj az orosz parasztkunyhók népét, ekkor hirdette reformatori irataiban az egyszerű, természetes élethez való visszatérést. Ekkor mutatta be Hauptmann a német színpadon a lázongó takácsokat s a kis Hannele tiszta lelkét, mely a földi nyomor rémei közül egyenesen a mennyországba szállt. Ez idő tájban vonult fel a magyar elbeszélő irodalomban is a falu népe, s a vidék térfoglalásával a tájszólások elemei is mindinkább elárasztották egységes irodalmi nyelvünket.

A magyar olvasó-közönséget meghódította Gárdonyi elbeszéléseiben s regényeiben a költői kedély természetes gazdagsága s a rajz igazsága, bár jogos aggodalmat kelthettek benne Gárdonyi költészetének veszedelmei: a lyrai ömlengés túlzásai s a compositio naivságai. Gárdonyi azonban nem únta sem az önbírálatot, sem a tanulást, megtanulta a legnehezebb művészetet, saját lelki erőinek korlátozását is. Lassanként a szenvedés tiszteletén keresztül valami sejtelmes világnézethez jutott, mind közelebb haladva a költői hivatás nagy eszményeihez. Így Gárdonyinak minden újabb kötete egy kiváló költői egyéniség fejlődésének újabb mozzanatát tárta fel. Ez ad különös értéket azoknak az elbeszélésköteteknek is, melyek Gárdonyi nevével 1912 ben és 1913-ban jelentek meg.

Az 1912-ben *Hosszuhajú veszedelem* cím alatt kiadott két kötet keretes novellagyűjtemény. A keret egy baráti körnek karácsonyesti időöltése. Tizenkét aggregény gyűlt egybe a Hungária egyik különszobájában a rideg magány elől. A tizenharmadik csak vacsora után érkezett s egy száz lánggal égő karácsonyfát állíttatott az asztalra. A kedélyes társaság tagjai egymás után beszélnek el, miért nem házasodtak meg. A hebegő báró egy mondatban végez, a többi aggregény elbeszélése azonban két estét s két kötetet töltött meg. Ez a keret ép oly vonzó, mint az, melylyel Gyulai Pál *Nők a tükör előtt* című novellás könyvében foglalta össze néhány nő történetét. Gárdonyi aggregényeinek

multja ép oly változatosságot ígér, mint azoknak az álomképeknek sora, melyek a *Nők a tükör előtt* költőjét foglalkoztatták párisi szállásán. Gárdonyi annyiban egyszerűsíti tervét, hogy aggregényeinek jellemét nem érezteti elbeszélésük módján. Az egyéni előadás hiányaért azonban gazdag kárpótlást nyújt a költőnek kitűnő elbeszélő tehetsége.

A «hosszuhajú veszedelem» krónikásaiban ritkán ötlenek fel az aggregényszobának megszokott termékei: a cynikus ötlet, a sötét életnézet s a mogorva kedély. Az egyik elbeszélés azt a nőt gúnyolja, ki kandiságával s örökös kérdezősködésével gyötri férjét, a másik az érzelő menyasszony macskatermészetét leplezi le. Az egyik aggregény házassági terveit a női szeszély tépté szét, a másikat a sors egy önző, kegyetlen, ideges, féltékeny, kiszámíthatatlan leánynyal hozta össze. Gárdonyi aggregényei azonban sohasem tudják a nőt a nélkül becsmérelni, hogy saját önzésüket vagy csalfaságukat ne árulnák el. E tekintetben rokonok Gárdonyi egyik regényének, *Az a hatalmas harmadiknak* főhősével.

Inkább jellemzi a beszélgető karácsonyesti társaság tagjait az ábrándozásra s rajongásra való hajlandóság. Emlékezésüknek legkedvesebb tárgya egy-egy idylli jelenet, melyet a feslő nőiség bája von be varázsszal. Képzeletük szívesen száll vissza a gyermeklélek tarka vágyaihoz s hosszasan időz el a falu, erdő s mező képeinél. Meghatottságukban semmiségeknek tulajdonítanak nagy jelentőséget s apró benyomásaikat, mint lelki életüknek nagy sensatióit jegyzik fel. A *mandula* című elbeszélés hőse még idősebb korában is álmodozva gondol vissza a kis csengős boltra, hol először érezte ajkain a boltosleány csókját. Az ébredő szerelem fényénél az egyszerű falusi bolt apróságai, a poros czukros üvegek megbecsülhetetlen kincsekké alakultak át. Az idylli jeleneteknek egész sora fogad bennünket a *Hegyen égő tűz* s *Fium* *Ilka* című elbeszélésekben. Mindkettőnek hőse egykor ifjúkorában falura vetődött, s az egyik egy szép juhászleányban, a másik az erdész leányában találta fel a nőiség legtökéletesebb megvalósulását. A szép juhászleányban a női léleknek két legvonzóbb eleme: a szeretet s tisztaság egyesül. Tündérországgá változik át a legelő, hol a királykisasszony őrzi juhait. A boldogság honában képzelet magát az erdész leányának, Ilkának, udvarlója is, valahányszor a gyönyörű, kék leányszemek mélységeit kutatja. Az ábrándos ifjú andalogva jár a hús fák alatt az erdei csendességben s boldogságtól remeg, mikor az erdei patak

puha partján a tündéri leány nyomocskájára ismer. Az utolsó elbeszélésben két gyermeknek: egy cselédfiúnak s egy úri leánynak turbékolásán mereng a legfiatalabb agglegény. Míg azonban a többi novellában a szép emlékek közé búsongó érzelmek vegyülnek, itt az elégiai hang egyszerre elváltozik s az elbeszélő boldogan hívja meg barátait az eljegyzésre, mert elveszettnek hitt Éváját véletlenül megtalálta.

Azok az idylli jelenetek, melyekben oly nagy szerepet játszanak a leányos termet, a ragyogó, kék szemek, s a szép metszetű ajkak, tulajdonképen az író érzelmvilágának tükröződései. Valójában az ő lelkéből árad ki az a természetszeretet, mely az elbeszéléseken előmlik. Az író maga az, ki a szépségeknek végtelen sorát látja égen és földön. Valami csodás harmoniát érez a mindenségben, melynek lényeges alkotórészei a fű, fa, virág, az erdei rigó s a patak tükrén korecsolyázó, fürgé molnárika. Ez összhangnak legbecsesebb eleme a tiszta lelkű ember, különösen a szerető leány, ki ölelésre tárja ki karjait. Gárdonyi hosszuhajú veszedelemnek nevezeti agglegényeivel a nőt s ő maga is ily címet ad könyvének, mégis valójában a legszebb női erénynek, a szeretetnek költője. Képzelete szinte tobzódik a szépségek halmozásában, mikor a szerelmes leányról beszél. «Milyen szép volt minden mozdulata!... Jaj az a szép gömbölyű karja! az a gyöngéded-gömbölyű lábaszára! nyaka meghajlása! dereka könnyű mozgása!» — kiált fel Gárdonyi agglegénye. Mindezzel nem elégszik meg a költő, a bájos alakot virágos mezőn mutatja be s virágkoszorúval ékesíti. Az iszalag, kakukfű, harangvirág, zsálya, fehértályva csak azért nyílik, hogy a szerelmes pásztorleány homloka köré fonódhassék. A mindenség harmoniáját hallja Gárdonyi két fiatal szerelmesnek dobogó szívében. Az ő világnézetét hirdeti az utolsó agglegény is, mikor az elbeszélések tanulságait foglalja össze. Szerinte az igazi házasság rokonlelkek egyesülése, melyben «mindig zeng az angyalok zenéje, a szeretetnek minden muzsikánál szebb harmoniája.»

Gárdonyinak megszokott költői világába vezet bennünket az a novella kötet, melynek címe ugyanaz, mint az első elbeszélésé: *Messze van odáig*. Egyszerű világ ez, olyan, mint a virághímes rét a nagyüri parknak mesterkelt virágszönyegei mellett. Különös rokonérzés vonja Gárdonyit ahhoz a társasághoz, melyet a divatos szaloni költészet csak a háttérbe szokott állítani. Neki érdekes tárgy a vak leánynak egy vak ifjúhoz való szerelme, kik órákhosszat néma ajakkal üldögelnek egymás

mellett. A *Két vándor* című novellában szeretettel jegyzi fel két kis árvafiúnak motyogását, kik mindenkitől elhagyva tipegnek az úttalan réten és mezőn. Kedvelt novellahősei az Amerikába kivándorló gazda s a száz holdas kukoriczáson uralkodó, béna csósz.

Nincs itt semmi nyoma a nagyúri leereszkedésnek, vagy a gőgös tudományos elemzésnek. Az író együttérez alakjaival; bár néha megmosolyogja ügyetlenkedéseiket, teljesen megérti gondolkodásuk módját. Az érzés igazsága mellett nem igen osztályozza az indokokat. Szerinte egy tehéneladás vagy disznóvétel ép oly nagy izgalmat idéz elő az egyszerű ember lelkében, mint a koronás eposi hősök életében egy-egy viharos csata; az elűzött király sem érez nagyobb fájdalmat, mint Antal gazda, mikor amerikai útja előtt titkon búcsuzik házanépétől. Gárdonyinak költői tárgyaihoz való viszonya emlékeztet bennünket Milletnek a francia földműves életéből vett képeire; novelláiban az egyszerű emberek világának ugyanaz az összhangos szeretete jelentkezik, mint Milletnek pásztorkodó, szántó-vető, arató s burgonyaszedő alakjain. E költői világba néha egy-egy sejtelmes gondolat vegyül. Mikor Gárdonyi az emberi sors változásaira mutat, maga is idézhetné egyik tengeren utazó nőalakjának szavait: «Milyen mélységek felett járunk!» E gondolat egészen megdöbbentő erejével kerül velünk szembe annak a két kis, tipegő árvafiúnak történetében, kik gondtalanul bandukolnak az ismeretlen vidéken, nem is sejtve a körülöttük lappangó veszélyeket.

A természet szeretete, a faluhoz, a néphez s az egyszerű életviszonyokhoz való vonzódás, a kedélyélet lyrai ömlengése azt a hitet kelthetné bennünk, hogy Gárdonyi egy új romantikus korszak előfutárja. Ha a romantika a nemesült érzelmek győzelme, akkor Gárdonyi is romantikus költő. A múlt századi romantika azonban nem csak a nyomor iránt érzett részvétet jelentette, megtaláljuk benne az egyéni szeszély hóbortjait, a napolás és finomabb önzés dicséretét, a képzelet túlzásait, a mysticismus ferdeségeit s a tisztultabb erkölcsiség bomlását. Mindezek a jellemvonások semmiképen sem illenek Gárdonyinak összehangzó költői egyéniségére. Nála a költői ábránd nem jár együtt a munka megvetésével, s a sejtelmes világnézet nem támadja meg az ítélőerő gyökerét, a szem biztos látását. Gárdonyi egy-egy kedves hangulat kedvéért néha elmegy a valóság legvégső határáig, de a valódiság stílisálásában mindig költői czélt követ. Ily stílizált képek a magasztos lelkű, szerelmes juhászleánynak

s a két elhagyott árvafiúnak alakjai; de ki merné kétségbe vonni művészi értéküket? Éles ellentétben van Gárdonyi a mult századi naturalismus alapelvével, a költő közönyösségének hirdetésével. Gárdonyi költészete valójában a megindult lélek nyilatkozása s ennyiben irodalmunk életében egy új, bensőséges költészet kezdete.

Az érzelmes lélek szívesen ámitja önmagát; a bensőséges költészet is könnyen esik túlzásba s gyakran torzítja el a rajz körvonalaait egy-egy kedvelt ötlet kedvéért. Gárdonyinál épen a biztos látás korlátozza az érzelem hullámzásait. Gárdonyi a jeleneteket, környezetet, sőt az egyes mozdulatokat is meglepő sok jellemző részletre bontja, hogy aztán biztos megfigyeléseit teljes szemléletbe foglalja össze. Képzelete, mint a mozgó fényképek gépe, a pillanatnyi felvételeknek tüneményes sorát vetíti elénk, s a benyomások tömege majdnem úgy megrohanja lelkünket, mint a valóság. Gárdonyi ellensége a színtelen általánosításnak, még a mellékes részleteket is élesen felfogott benyomásokból állítja össze. Mikor a vasárnap-délutáni tekéző társaságot írja le, minden alakot és mozzanatot szinte egyéni vonásokkal tüntet ki. Egy pillanatra megjelennek előttünk a krajczárt leső gyerekek, a kerítésre könyöklő és bepipázó emberek. Látjuk a tekézők mozdulatait. A két ispán-leány esetlenül gurdítja a tekét; a papnak mindig orra hegyén a pápaszeme, de dobás előtt feligazítja, aztán hosszasan lóbálja a golyót s lágyan ereszti a deszkára; már a tanító az energiának embere, egyet gyűrít a kabátja ujján s messziről lódul a dobásnak. Így szedi szét elemeire Gárdonyi az éjjeli csendet, így mutatja be Gubi kutyát, mint egyéniséget. Leírásában a kutyák harca is érdekes drámává alakul, melynek kimagasló fordulatait a karikázó szemek, a bösz *rrr* hangok s a villámgyors perdületek jelzik.

A pillanatnyi megfigyeléseknek ily gazdagságával leginkább a nagy magyar realista költőknél: Aranynál s Kemény Zsigmondnál találkozunk. Mindazáltal Gárdonyi ritkán fárasztja el olvasói képzeletét, minthogy a sok apró részletet a lehető leg-egyszerűbb s épen azért a legművészbib eszközökkel foglalja egy-séges képbe. Ime a falusi utcza képe: «Micsoda nyomorúságos viskók! Nádtető, fűzsövénykerítés, oldalt dülő hídkarfa, libák, kacsák a híd alatt a pocsolyában, tyúkok a kociúton, buta lompos kutyák a kapuk előtt.» Néha már szinte talányos az író szűkszavúsága. A pozsonyi vasuti állomás életét e néhány szó festi: «Köszénbüz, mákos patkó, «Az Est!». Utasok bözsgése.»

Legtöbbször a benyomásoknak egész tömegét sűríti össze egy egy kifejezés. Az asztalos nemcsak belép a kis falusi boltba, hanem becsendül, Viki besuhog a szobába, s a fiatal gazda keresztbe csörrenti a reteszt. Ily módon a szemléletes előadásba drámai élénkség lopódzik, mely egy pillanatra sem enged részt az unalomnak. Részben e jellemvonások teszik Gárdonyit egyik legkitűnőbb elbeszélőnké.

Nagy segítségül szolgál Gárdonyinak a költői ábrázolásban, hogy teljesen hatalmában vannak a magyar nyelvnek költői szempontból becses elemei. Alig van költőnk, ki alaposabban s ízlésesebben használná fel a tájszólások kincseit, mint ő. A nép nyelve neki egyúttal mintakép is; belőle tanulja el a szóképzés titkait. Szóalkotásaira nézve nem mondhatnánk nagyobb dicséretet, mint hogy teljesen elvegyülnek a tájszavak között. Mélyreható nyelvészeti tanulmányainak köszöni Gárdonyi azt a sok igét s melléknevet, melyek a legfinomabb jelentésárnyalatokat is feltűntetik. A népnyelv túlbecsülésében legfelölőbb az ikes igék első személyragja ellen indított írtó hadjárat. Mintha az író maga is érezné elvének erőszakos voltát, egyszer maga is önkénytelenül megfélekedzik róla, s a *szándékozom* igénél az ikes személyrag kerül tolla alá [*Hosszuhajú veszedelem*. I. 182. l.]. Nem is mellőzheti a nyelvtörténet tanulságait senki sem, még ha a népre hivatkozhatnék is, hisz a tájnyelv az irodalmi nyelvnek nem lehet feltétlen mintaképe.

Gárdonyi becsvágát közelről érintik a jellemzés problémái; kevésbbé csábítja a szerkesztés művészete. Gyakran átadja magát művészi kedvtelésének; ilyenkor elbeszélései alig egyebek, mint vázlatok, melyekből egy-egy kedves ötlet, érdekes ellentét, vagy különös lélektani jelenség domborodik ki. Szerkesztő művészetének legbecsesebb eredményei a *Hosszuhajú veszedelem*nek egy-egy kerete, továbbá a *Messze van odáig* és *Mikor a csősz ünnepet csap* című novellái; de még itt is hiányzik az a kimért szellem, mely a rend kedvéért a költészet lényegét áldozza fel.

Az a költészet, melynek jellemvonásai Gárdonyi újabb elbeszélésköteteiből tűnnek elénk, nagy hódítóerőt rejt magában. Hódításra van hivatva a költő vonzó egyénisége s elbeszélő művészetének igazsága. Leghathatósabb ereje mégis magyarsága. Gárdonyi költői világnézete új értékkel látta el a magyar föld fáit, virágait, levegőjét s népét, de leginkább az teszi költészetét magyarrá, hogy benne a magyar nép gondolkozásmódja s érzelmvilága érte el kifejlődésének tökéletesebb fokát. Ily szellemi erők

től várhatjuk, hogy a múltó divatok romjain keresztül újra visszahozzák a magyar irodalomba a költészet nagy eszményeinek s a magyar szellemnek uralmát.

Papp Ferencz.

Kleist.

Wilhelm Herzog: *Heinrich von Kleist. Sein Leben und sein Werk.* München 1911. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung. Oskar Beck. I—VI. 694 o. Ára kötve 9 korona. — René Lauret: *Henri de Kleist poète érotique.* Mercure de France (1. octobre 1912; p. 504—516).

I.

A korán elhunyt tragikus sorsú költő nem lett oly meleg és közvetlen méltatást hazájában sem, mint minót az utókortól is megérdemelt. Ezen körülmény terelte szerző figyelmét a német dráma és a német elbeszélés kiváló művelőjére és a költő halálának százados évfordulójára meg is jelent a mű, a mely «a nagy költő tisztelete és műveinek csodás varázsa» nyomán keletkezett. Szerző alaposan ismeri a költőt, ismeri a reá vonatkozó irodalmat, érzi, hogy Kleist beható méltatása, a költő és művei viszonyának ismertetése feltétlenül szükséges, már csak azért is, «hogy száz év múlva a nemzet szívében oly helyet biztosíthasson a költőnek, a melyet az megérdemel».

Kleist tanulmányozására rávall a mű is. Kleist tárgyi-lagos rövidsége, drámai élenksége jellemzik a róla szóló művet is. Nem terjengős életrajz ez, hanem a költő lelkületének jellemzése, kapcsolatba hozva a költőt hőseivel, a mint velük érez, belük él és mintegy saját lelki állapotának kifejezőjévé válnak. A fejtegetés igen élenken, az elbeszélés vonzó, érdekfeszítő hangján halad és csak az irodalomtörténeti vonatkozások, összehasonlítások, a vélemények csoportosítása jelzik, hogy a mű Kleist Henrik életének és működésének méltatása.

Huszonhét fejezetben tárgyalja a szerző költőnk fejlődését. Ifjúsága után tanulmányairól, a katonai pálya cserbenhagyásáról, szerelméről (Wilhemine von Zenge), utazásairól, Rousseau és Kant hatásáról, párisi és helvetiai útjáról, önmeghasonlásáról königsbergi tartózkodásáról, hazaszeretetéről, a szabadságharcz küzdelmeiről és a berlini évekről, haláláról s műveiről és folyóiratairól szól. A méltatást értékes jegyzetek és levelek, a vonatkozó irodalom és forrásművek sorozata és tartalmas tárgymutató egészítik ki.